

Om Högandskriftens tidsättning

För liturgihistoriker och musikkforskare har ortnamnet Hög en särskild klang. Det är ju i Högs kyrkoarkiv som Högandskriften har sitt hemvist. Det är den ena av de två berömda huvudkällorna till den svenska reformationstidens tidigare liturgisk-musikaliska traditioner. Den andra är den till innehåll och utförande snarlika systerhandskriften i Bjuråker.

Denna senare återupptäcktes först. Man kunde dra nytta av dess melodifattningar i det stora mässbokstrycket 1897. Det var genom Järlåsa kyrkoherden E. Fredlunds lyckliga finnargåva som sedan Högsångboken kom i dagen i början av detta sekel. Nu har vi tack vare A. Adell och Laurentius Petri sällskapet sedan 1941 bägge handskrifterna tillgängliga i en ståtlig faksimilutgåva. Originalen slipper att nötas sönder av forskarhänder. Många är de forskare som behandlat dessa bägge *libri cantus*. Ur högst skilda synpunkter har deras innehåll skärskådats: teologiska, liturgiska, musikaliska, språkliga. Här har för första gången svenskt språk fått fotfäste i de heliga sångtexterna. Märkligt är bl.a. att möta gamla latinska *tropes*, mera subjektiva tillskarvningar i de liturgiska texterna, i svensk omdiktning. Den vitt spridda kyrietropen *Fons bonitatis* lyder t.ex. i Högbooken: "Kyrie gudh fadher alzom högste

tröst: tu äst vår glädje och löst: spaar oss älande, beuar oss frå synd: förbarma tigh öffuer oss." Kvadratnotationen på fyra linjer förmedlar i första hand den traditionella gregorianska koralen. Ett par tropartade visor, bland dem "O rene gudz lamb" är noterade på ett sätt som antyder rytmen.

Det är närmast vid frågan om Högbooken datering som nedan skall dröjas något.

Att bokens tillkomst är att söka i upsaliensisk teologmiljö råder knappast tvivel om. Domkyrkans skrivarstuga är med hög grad av sannolikhet själva tillkomstplatsen. Samma skrivarskolas typiska egenheter visar också systerhandskriften i Bjuråker. Tesen att en och samma präntarhand varit verksam i båda böckerna är efter detaljstudier numera svår att upprätthålla. Att det i båda fallen är Bartolomeus Bokbindares verkstad som stått för läderbanden med de typiska blindstämplarna har påpekats — dock ger detta inte så starkt stöd för en avgränsad tidfästning som man tidigare ville mena. Att böckerna hamnade i Hälsingland har vi djäknegången och djäknesången att tacka för.

Först med att söka ge en vetenskapligt motiverad tidsättning av Högandskriften var E. Rodhe (1917). Vad han fastställde var en *terminus ante quem*, alltså en tidsgräns *före vilken* boken borde ha tillkommit, nämligen början av 1550-talet. Till ett något senare tidskikt gick N. Franséns

Denna undersökning har tidigare varit publicerad i Julhälsning till Forsa och Högs församlingar 1970.

funderingar (1936). Han menade att Hög- och Bjuråkerböckerna var "gradualia", mässångböcker, till Johan III:s Röda bok 1576. Så kom Adells grundligt förberedda utgåva med tillhörande avhandling (1941). Adell ger den snäva dateringen 1540—41. Den är väl underbyggd. Författaren lägger vikt vid textliga överensstämmelser mellan Hög- och Bjuråkerböckerna och bibel, handböcker och mässböcker sådana de förelåg i tryck just 1540—41. Å andra sidan finner han textvarianter i något senare tryck som inte avspeglas i handskrifterna. I allmänhet har man hållit sig till Adell i dateringsfrågan (Moberg, Glahn, Kjällerström, Jacobsson). Dock inte så S. Kroon (1953). Det Adell fixerade var, menar Kroon, inte en tidsättning utan en *terminus post*, en bakre tidströskel. Själv

föredrar han att ange det försvarliga tids-
gapet från c:a 1530 till 1579 som antaglig
tillkomstperiod. Senare har även F. Bohlin
opponerat sig mot Adell (1965). Men Bohlin
vill närmast slå ned på själva *metoden*.
Han finner det principiellt ohållbart att
betrakta en handskrifts bristande överens-
stämmelse med den eller den tryckta boken
som *terminus ante*, främre tidsgräns. Det
visar sig emellertid att Bohlin på inre kri-
terier — det rör sig fr.a. om psalmtext-
analyser — kommer fram till en datering
som närmar sig Adells.

Vid tidsättning av pappershandskrifter
har man i våra dagar allt bättre förstått
och utnyttjat hjälpmedel, vattenmärket el-
ler, som man sade förr, vattenstämpeln.
Vattenmärket är för kodikologen, hand-
skriftsforskaren, ungefär vad fingeravtryc-
ket är för kriminologen. I all yttre käll-
kritik gäller som första regel att man måste
börja med det som är minst anfrätbart av
subjektiva faktorer: alltså först skrivstoffet,
det på vilket skrives, sedan skriften. Ett
pappers vattenmärke är ett minne från
papperets tillblivelsestund. Det utgör ett
avtryck av bottenkonstruktionen i ös-
"formen" som den vattniga massan östes upp
ur karet med. Själva nätmönstret i form-
botten framträder i det torkade papperet,
men mest i ögonen fallande är avtrycket
av det av metalltråd tillböjda "varumär-
ket", själva vattenmärket i snävare mening
— ett oxhuvud, en bokstav, en vapensköld
el. dyl. Massan lagrade sig tunnare över
metallmärket varav följer att papperet blev
genomskinligare här. Vid varje kar, eller
"kyp" som det kallades, hade man för det
mesta två stycken formar i gång. Form-
parets trådfigurer försökte man modellera
så lika varandra som möjligt. Men de små

fina skillnaderna är ytterst viktiga i vattenmärkesforskningen. Nyare vattenmärkesstudier, sådana som t.ex. bedrivs inom IPH (Internationale Arbeitsgemeinschaft der Papierhistoriker) med män som G. Piccard, Stuttgart, och T. Gerardy, Hannover, i förgrunden, har kunnat fastställa att ett med ett visst formpar framställt parti papper till största delen förbrukades på tre till fyra år. Den gamla 15-årsregeln som lanserades av C. M. Briquet har länge sedan övergivits. Kan man belägga ett odaterat pappers vattenmärke i daterade papper, så står stora möjligheter till buds vad beträffar gott tidsättningsresultat. Med skärpa måste dock påpekas att det måste röra sig om *identiska* belägg. Högre eller lägre grad av likhet är i regel ganska värdelösa observationer.

Höghandskriftens vattenmärken har hittills föranlett endast en forskare till noggrannare studier i dateringssyfte. Denne är J. Jacobsson (1958). Han konstaterar att ett av märkena i Högboken ”närmast motsvarar” avbildning nr 1050 i den ovan nämnde C. M. Briqueus mångbandiga och tyvärr inte alltigenom betryggande vattenmärkesatlas för 1923. Jacobsson arbetar inte med absolut identitet. Därigenom sjunker iakttagelsen starkt i värde.

Vattenmärket i fråga visar en vapensköld. Nedtill läses initialerna IP. Det

sitter mellan kedjelinjerna i formnätet (se fig.). För min räkning har G. Piccard vid Hauptstaatsarchiv i Stuttgart haft märket till granskning. Först tar han upp förhållandet till Briquet nr 1050. Detta senare har som tillsats en blomma som saknas på vårt märke. För övrigt är dateringen här mycket oklar. Märket har förekommit både på 1530- och 40-talen.

På vårt vattenmärke har Piccard ett vad han menar vara identiskt belägg. Det föreligger i en skrivelse som förvaras i *Staatl. Archivlager, Göttingen*, under signum H. B. A.-F och som är dagtecknad i Köpenhamn juni 1540. I Högbokens vattenmärke har emellertid den vapenskölden krönande överdelen fallit bort. Formarna förslets och trådfigurerna blev deformerade under produktionens gång. Piccard har i sitt vattenmärkeskartotek i Stuttgart ett belägg på det aktuella märket, där både initialer och kröning saknas. Datum: november 1540. Han är därför böjd att för Högboken sätta *terminus post quem* till slutet av år 1540. Enligt vattenmärkesmetoden skulle en *terminus ante* nu med hög grad av sannolikhet kunna fixeras till 1543—44. Med andra ord: Adells tidsättning av Höghandskriften till 1540—41 får här ett starkt stöd. Kanske gör man på grundval av dessa nya rön rätt i att lägga särskild tyngd på året 1541.

Ingmar Milveden